

SHARQ MUTAFAKKIRLARI TA'LIMOTIDA OILA VA TARBIYA FALSAFASI: MILLIY MA'NAVIYATNI YUKSALTIRISH OMILI

Pardayev Abdurahim Chori o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti

Falsafa kafedrası stajyor-o'qituvchisi

e-mail: choriyevich94@mail.ru

tel: 97 140 06 00

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining oila va tarbiya haqidagi qarashlari hamda ularning milliy ma'naviyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi tarixiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda Sharq allomalarining oilani jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida baholashi, farzand tarbiyasi, axloqiy kamolot, ma'naviy qadriyatlar va komil insonni shakllantirishga oid g'oyalari yoritilgan. Shuningdek, ushbu merosning bugungi kunda yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirish, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va milliy ma'naviyatni yuksaltirishdagi ilmiy-amaliy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *Sharq mutafakkirlari, oila, tarbiya, milliy ma'naviyat, oilaviy qadriyatlar, axloqiy tarbiya, komil inson, ma'naviy meros, yoshlar tarbiyasi, falsafiy qarashlar.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье проведён историко-философский анализ взглядов восточных мыслителей на семью и воспитание, а также их вклада в развитие национальной духовности. В исследовании раскрываются идеи восточных учёных о семье как важнейшем институте общества, вопросы воспитания детей, нравственного совершенствования личности, духовных ценностей и формирования гармонично развитого человека. Кроме того, обосновано научно-практическое значение данного наследия в укреплении семейных ценностей, совершенствовании духовно-нравственного воспитания молодёжи и развитии национальной духовности в современных условиях.

Ключевые слова: *восточные мыслители, семья, воспитание, национальная духовность, семейные ценности, нравственное воспитание, гармонично развитая личность, духовное наследие, воспитание молодёжи, философские взгляды.*

ABSTRACT

This article presents a historical and philosophical analysis of the views of Eastern thinkers on family and education, as well as their contribution to the

development of national spirituality. The study examines the ideas of Eastern scholars regarding the family as the fundamental institution of society, child upbringing, moral development, spiritual values, and the formation of a well-rounded individual. Furthermore, it highlights the scientific and practical significance of this intellectual heritage in strengthening family values, improving the spiritual and moral education of young people, and promoting national spirituality in contemporary society.

Keywords: *Eastern thinkers, family, education, national spirituality, family values, moral education, well-rounded individual, spiritual heritage, youth education, philosophical views.*

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyat taraqqiyotini ta'minlash, milliy o'zlikni asrab-avaylash hamda ma'naviy barkamol avlodni voyaga yetkazishda oilaning o'rni tobora ortib bormoqda. Oila shaxs kamolotining dastlabki va eng muhim ijtimoiy instituti bo'lib, unda insonning axloqiy fazilatlari, dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlarga munosabati va fuqarolik mas'uliyati shakllanadi.¹ Shu bois oilaviy tarbiya masalalarini milliy-ma'naviy meros asosida o'rganish bugungi kunning dolzarb ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Sharq mutafakkirlari o'z asarlarida oila, farzand tarbiyasi, ota-onaning mas'uliyati, axloqiy poklik, ilm-ma'rifat va komil insonni tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning ilmiy-falsafiy merosida oila jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy ijtimoiy institut sifatida talqin qilinadi.² Mazkur qarashlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan bo'lib, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarda oilani mustahkamlash, yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini yuksaltirish hamda ajdodlarimizning boy ilmiy-ma'naviy merosidan samarali foydalanish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.³ Bu esa Sharq mutafakkirlari merosidagi oila va tarbiya masalalarini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida qayta tadqiq etishni taqozo etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Sharq mutafakkirlarining oila va tarbiya haqidagi qarashlarini tarixiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish, ularning milliy ma'naviyat rivojiga

¹ Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: «O'zbekiston», 2021. – B. 281–285.

² Forobiy Abu Nasr. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – B. 98–105.

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.

qo‘shgan hissasini ochib berish hamda ushbu g‘oyalarning zamonaviy oilaviy tarbiya tizimidagi ilmiy-amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ma‘lumki, yosh avlod tarbiyasida oilaning o‘rni beqiyosdir. Farzand tarbiyasi oiladan boshlanadi. Oila bolaning jismoniy kamolotidagina emas, balki ma‘naviy kamolga yetishida ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shu bilan birgalikda, aholi, ayniqsa yoshlar orasida g‘oyaviy-mafkuraviy ishlarni takomillashtirish, loqaydlik, beparvolik, milliy qadriyatlarimizga bepisandlik kabi tuban ijtimoiy illatlar jamiyat va davlat uchun g‘oyat zararli ekanligini tushuntirib berishda Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning “G‘oyaga qarshi g‘oya, fikrga qarshi fikr, jaholatga qarshi ma‘rifat” tamoyilini yoshlar ongiga singdirish, Vatanini chin dildan sevadigan, xalqimiz ravnaqini o‘ylaydigan, har tomonlama barkamol avlod qilib shakllantirishda “Oila-mahalla-ta‘lim muassasasi” hamkorligining o‘rni muhimdir.

Ma‘lumki, qadim zamonlardan boshlab oila, undagi axloq, odob masalalari har bir davrning, jamiyatning eng ilg‘or kishilari, olimlar, shoirlar, buyuk allomalar va donishmandlarning asosiy diqqat markazida bo‘lib kelgan. Sharqning buyuk allomalari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Koshg‘ariy, Kaykovus, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rizouddin Ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi ko‘plab olim va yozuvchilar oila, odob-axloq masalalari yuzasidan o‘zlarining qimmatli fikrlarini bizlarga bayon qilib ketganlarki, ular hozirgi hayotimiz uchun ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga ega. Yuqorida zikr etilgan bobokalonlarimizning asarlarida oila va oilaviy munosabatlarga alohida e‘tibor qaratilgan.

Binobarin, turkiy xalqlarning qadimgi yodgorliklaridan biri bo‘lgan “Avesto”da oila inson salomatligi, kamolotining manbai, shuningdek muqaddas dargoh sifatida qadrli ekanligi, farzand tarbiyasi, oila barqarorligida er va xotinning teng darajada mas‘ulligi haqidagi ilg‘or fikrlar bayon etilgan. Jumladan, asarning bosh qahramoni Zaradushtraning zamindagi eng muhtaram go‘sha qaysi go‘sha? – degan savoliga yaxshilik va ezguliklar xudosi bo‘lmish Axura Mazda: “Agar inson uy tiklab, olovga va oilasiga, xotini va farzandlariga, mollariga o‘rin ajratib bersa, yem-xashagi ko‘p bo‘lib, chorvasi va itlari to‘q yashasa, uyida noz-ne‘matlar muhayyo bo‘lib, xotini va farzandlari farovon yashasa, uyida e‘tiqodi sobit, olovi alangali, boshqa narsalari ham mo‘l-ko‘l bo‘lsa, o‘sha manzil muhtaramdir” – deb javob beradi.

“Avesto”da insoniy burch faqat axloqiy yo‘l-yo‘riqlarni o‘zlashtirishdan iborat bo‘libgina qolmasdan, balki inson oilaviy turmush, yaxshi yor va farzand to‘g‘risida ham o‘ylashi zarurligi ta’kidlanadi⁴. Unda qayd etilishicha, erkak kishi, avvalo uylanish uchun moddiy va ma’naviy tomondan to‘q va jismonan baquvvat bo‘lishi lozim. Buning uchun o‘z vaqtida ovqatlanishi zarur, aks holda erkak kishi o‘z xizmat va axloqiy burchlarini bajara olmaydi.

Umuman, zardushtiylikda oilaviy burch va farzand tarbiyasi alohida o‘rin tutadi. Bordi-yu erkak kishi zurriyod qoldirish qobiliyatiga ega bo‘lsa-yu, ammo uylanmasa, unga tang‘a bosishar yoki beliga zanjir bog‘lab yurishga majbur qilishardi. Ba’zan bunday erkakni qopga solishib kaltaklashgan. “Avesto”da qarindoshlarning o‘zaro oila qurishi man etilgan. Qavm va urug‘ qonini toza, avlodni benuqson saqlash uchun shunday qilingan. Ko‘p bolali oilalarga nafaqa tayinlash lozimligi qayd etilgan⁵. Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinadiki, oila – bu qadim zamonlardan buyon hayot davomiyligini ta’minlab kelayotgan manba. Oilasiz kishilik jamiyatini tasavvur etib bo‘lmaydi.

Buyuk mutafakkir, qomusiy allomalarimizdan biri Abu Nasr Farobiy Yaqin va O‘rta Sharq xalqlarining ma’naviyati hamda madaniyati rivojiga bebaho hissa qo‘shdi. Axloqiy tarbiya va odob-axloqning nazariy masalalarini tadqiq etish mutafakkir ijtimoiy qarashlarining eng muhim qismidir. Farobiy inson axloqi va odobi xususida fikr yuritar ekan, u axloqning shakllanishini jamoaviy mehnat bilan birgalikda tasavvur qiladi. Uning fikricha, birgalikda mehnat qilish jamiyatni vujudga keltirganidek, axloqni ham jamoaviy mehnat yaratadi. Farobiy baxt tushunchasini kishilarning turmushdagi saodatga erishuvi deb tushunadi. Uningcha, “Baxtga erishish uchun foydali bo‘lgan hamma narsa va baxtga erishilishida ishga solinadigan hamma narsa yaxshilikdir va baxtga biron-bir darajada to‘sqinlik qiladigan hamma narsa mutlaqo yomonlikdir”⁶. Farobiy axloqning bilim bilan mushtarakligini asoslab beradi. Allomaning ta’kidlashicha, bilim insonni yaxshi xulqli, saxovatli va aql-idrokli qiladi. Inson bilimsiz o‘zi ko‘zlagan maqsadiga erisha olmaydi, - deb ta’kidlaydi. Inson baxt-saodatga erishmog‘i uchun insoniy fazilatlarining mazmun-mohiyatini ham anglab olmog‘i zarur. Fazilat allaqanday mavhum tushuncha emas, balki insonning inson bo‘lib kamol topishi jarayonidagi amaliy ishlari bilan o‘lchanadigan alohida ma’naviy-axloqiy xususiyatidir. Insonni yaxshi xayrli ishlar qilishga, go‘zal xulq-atvor sohibi bo‘lishga da’vat etuvchi ma’naviy-axloqiy xususiyatlar fazilatlar deb ataladi.

⁴ Koshanova N. M "Xalqimiz hayotidagi Zardushtiylik ta'limoti bilan bog'liq an'analar va marosim//Tamaddun nuri. Beruniy - 2020. 80 – 81-b.

⁵ X.Хомидов. “Шохнома”нинг шухрати. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. 93–94-б.

⁶ М.Хайруллаев. Фаробий ва унинг фалсафий рисолалари. – Т.: “Фан”, 2021.

E'tirof etish joizki, Farobiyning baxt haqidagi ta'limoti o'rta asrning ilg'or ta'limotlaridan biri bo'lib, uning asosiy fikrlari manfaatlarimiz, boyliklarimiz va ideallarimizning eng mukammal timsollarini izlashga qaratilgan edi. Mutafakkirning ta'kidlashicha, bu dunyo kishisi o'z hayotida aslida baxt deb ataluvchi eng yuksak kamolotga erishish uchun yaratilgan. Baxt – kishi o'zi uchun izlaydigan ne'matdir. Asosiy narsa shu dunyodagi real hayot sharoitida erishilgan baxtdir. Bunday baxtga ham aqliy va ham jismoniy erkin harakatlar bilan erishiladi, har qanday harakatlar yo'li bilan emas, balki (teng-baravar) me'yoriy va muayyan axloq-odob va odatlarga muvofiq tarzda muayyan va bir me'yordagi harakatlar yo'li bilan erishiladi.

Chinakam baxtga erishish uchun qilinadigan ishlarda kishilar bir-birlariga yordam berish niyatida birlashgan shahar saxovatli shahar va baxtga erishish niyatida kishilar bir-biriga ko'maklashadigan jamiyat saxovatli jamiyatdir, deb ta'kidlaydi Farobiy.

Insonni xunuk xulq-atvor, xatti-harakatlarga da'vat etuvchi ishtiyoqlar razolat deyiladi. Razolat insondagi kamchilik yoki nokasliklarning ifodasidir.

Farobiy davlatni har tomonlama yetuk o'zida eng yaxshi insoniy fazilatlarni jo qilgan kishilar yordamida idora etish zarurligini qayd etadi. Shuningdek, u har tomonlama yetuk aholini ilm-ma'rifatga olib boruvchi fozil odamlar jamoasi haqidagi o'z fikr-mulohazalarini ilgari suradi.

Uning fikricha, agar inson faqat o'zi uchungina mehnat qilsa, u aytaylik, atoqli olim, buyuk donishmand, ajoyib shoir bo'lishi mumkin, ammo hech qachon chinakam mukammal va ulug' inson bo'la olmaydi. Tarix umumiy maqsad yo'lida mehnat qilib, o'zlari yanada olijanobroq bo'lib qolgan kishilarni buyuk kishilar deb tan oladi; tajribada eng ko'p kishilarga baxt keltirgan kishi eng baxtiyor kishi hisoblanadi.

Buyuk aql-zakovat sohibi Abu Rayhon Beruniy o'zining 150 dan ziyod asarlarida inson hayotidagi tabiiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni qamrab olgan.

Beruniyning izohlashicha, shaxsning ma'naviy qiyofasi u boshqa odamlar bilan muloqotda bo'ladigan jamiyatda shakllanadi. Inson jamiyatda o'z qarindosh-urug'lari bilan birlashib yashashga majburdir, bundan maqsad bir-birini qo'llab-quvvatlash hamda har bir kishining ham o'zini, ham boshqalarni ta'minlash uchun kerakli ishlarni bajarishidir.

Odam hamma vaqt boshqalarning baxt-saodati haqida, muayyan vazifalarni bajarish zarurligi haqida o'ylashi lozim. Mutafakkirning fikriga ko'ra, muruvvatli kishi odamlarga xayrixoh, halol va haqgo'y bo'ladi. Beruniy mulozamat, rahmdillik, qat'iyat, sabr-toqat va kamtarlikni yuksak axloqli insonning asosiy xislatlari deb

biladi. Mutafakkir muruvvatlilik deganda, eng avvalo insonning axloqiy kamolotini tushunadi.

Beruniy o‘z asarlarida og‘ir nuqsonlarni – ziqnalik, yolg‘onchilik, munofiqlik, xushomadgo‘ylikni, ayniqsa kishilarning o‘z bilimlariga, qobiliyatlari va axloqiy xislatlariga muvofiq bo‘lmagan yuksak mavqeni egallashga intilishlarini qattiq qoralaydi.

Axloqan mukammal kishi, deb uqtiradi Beruniy, lazzat me‘yorini biladi. Ammo shunday kishilar borki, ularning talab-ehtiyojlari cheksiz bo‘lib, ularda “dunyoning ko‘rki behuzur, uning go‘zalliklari esa - xunuk” bo‘lib tuyuladi. Haqiqiy odam shaxsiy va ijtimoiy hayotni aql-idrok va adolat talablariga muvofiq tarzda tashkil etishi lozim. Zero (odam) erisha borgan sari ortib boradigan intilish(gina) chinakam rohat baxsh etadi. U (odam) ana o‘shandagina (ilgari) bilmaganiga tushunib yetadi.

Insonning ichki va tashqi go‘zalligi bir bo‘lgandagina u haqiqiy kamolotga erishadi. Muallif ozodalik va orastalik olijanoblikning o‘zagidir deb uqtiradi. Yuksak madaniyatli kishi bo‘lgan Beruniy insonning tashqi yoqimli qiyofasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri uning axloqiy qiyofasiga bog‘liqligini uqtiradi. Shunga asosan, u tishni yuvish, ko‘z va qovoqlarni toza tutish, ularga surma qo‘yish, sochni esa zarur bo‘lganda, bo‘yash, tirnoqlarni olib turish va silliqlash lozimligi va hokazolarni ta‘kidlaydi.

Mutafakkirning fikricha, agar inson axloq-odobli bo‘lishni istasa, yurish-turish va hayot kechirishning, madaniyatning barcha unsurlari, me‘yorlariga rioya qilishi lozim. Shunday bo‘lish, avvalo, uning o‘ziga bog‘liq, chunki inson o‘z ehtiroslariga hukmron va ularni o‘zgartirishga qodirdir, u o‘z joni va tanini tarbiyalar ekan, uni ma‘naviy shifokorlik bilan davolashi hamda asta-sekin axloq haqidagi kitoblarda ko‘rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishi zarur.

Beruniy oila va nikoh munosabatlarining juda nozik tomonlarini axloqiy va huquqiy nuqtai nazardan tadqiq qilar ekan, oilaning mustahkam va tinch-totuv bo‘lishi, er-xotinning ahilligi, shirinso‘zligi bir-biriga bo‘lgan mehr-oqibatiga bog‘liq, degan xulosaga keladi. Ayniqsa, uning yoshlarga qarata aytgan quyidagi purma‘no nasihatlarini g‘oyat muhim bo‘lib, bugungi kun yoshlari uchun ham alohida ahamiyatga ega:

“Ey, qizim, sen o‘rgangan uyingdan ketib, notanish xonadonga tushmoqdasan. Sen bo‘lajak kuyovingning hamma xislatlarini bilmaysan. Sen yer bo‘l, u osmon bo‘ladi. Sen u bilan shunday yo‘l tutki, uning oldida yer kabi kamtar bo‘lsang, u osmon kabi olijanob bo‘ladi. Osmon shifoli yomg‘iri bilan yerni ko‘kartirgani kabi, u ham o‘z mehr-shafqati bilan seni xushnud etadi.. .

Ering sendan shirin va yumshoq soʻzlar eshitsin. Yaramaydigan yoki eski libosda, yoki sochlaring tartibga solinmagan holda, uning oldiga oʻtirma. Shirin soʻzli boʻlgin, bu ishing har qanday sehr-jodudan yaxshidir.

Suvdan tez-tez foydalangin. Oʻzinga xushboʻy narsalar bilan oro ber. Pokizalik hamisha yoʻldoshing boʻlsin⁷. Beruniy oʻz ustozlari izidan borib, insonlar oʻrtasida oʻzaro bir-birini tushunish, tenglik va boshqaruvdagi adolatni himoya qilib chiqdiki, bu qarashlar bizning davrimizda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotgani yoʻq. Oilaviy munosabatlar va ijtimoiy sohaga oid fanlar tizimida buyuk mutafakkir, dunyo xalqlari tafakkuri xazinasidan tib ilmining bilimdoni sifatida joy olgan alloma Abu Ali ibn Sinoning (bu soʻzdan *ibn Sino*→*avisenna*→*medisina* kelib chiqqan) oʻziga xos qarashlari mavjud. Uning pedagogik va psixologik qarashlari, ijtimoiy asosga qurilgan boʻlib, u bola tarbiyasida umuminsoniy tamoyilning qoʻllanilishini yoqlab chiqqan va tarbiyachi ota-onalarga bolani qattiq tana jazosidan koʻra, shaxsiy ibrat orqali tarbiyalash maʼqulligini uqtirgan. Ibn Sinoning “Tadbiri manzil” asarining katta bir bobi oila va oilaviy tarbiya masalalariga bagʻishlangan. U oila boshligʻi oldiga katta talablar qoʻyadi, farzandlarni bir-biriga mehribon qilib tarbiyalash haqida fikr yuritadi. Sharoit qanday boʻlishidan qatʻi nazar, bola tarbiyasi ota-onalarning vazifasidir. Ibn Sino oʻz asarlarida ota-ona davlat boshligʻimi yoki jamiyatning oddiy bir aʼzosimi baribir bola tarbiyasi masalasida ularga bir xil talab qoʻyiladi, degan gʻoyani ilgari suradi.

Alloma bola tarbiyasining qiyin va murakkab ish ekanini chuqur his etadi. Bola axloqining shakllanishida, deydi u er-xotinning bir-biriga boʻlgan munosabati, bir-birini hurmat qilishlari ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Buning uchun oila aʼzolarining har biriga maʼlum vazifalar yuklatilgan boʻlishi, erkak kishining oilaga bosh boʻlishi va zarur talablarni bajarishi, agarda biror narsani vaʼda qilgan boʻlsa, vaʼdasining ustidan chiqishi lozimligini taʼkidlaydi. Bolaning mustaqil ovqatlanish davri boshlanishi bilan ota uning axloqiy tarbiyasiga kirishuvi zarurligini, maqsadga erishish uchun tarbiyada bolani baʼzan maqtash, baʼzan jazolash ham kerakligini aytadi.

Ibn Sino yashagan davrda ayollar haqida yoki ularning manfaatlari nuqtai nazaridan ijobiy fikrlar aytish qanchalik qiyin boʻlishiga qaramay, u ayollarning oila va jamiyatda tutgan oʻrniga katta ahamiyat beradi, ijodiy ishlarida oqila ayollarni koʻklarga koʻtarib maqtaydi. Uningcha, agar ayol aqlli boʻlsa, oʻz erining ishonchli doʻsti va hayotda eng birinchi yordamchisi boʻladi, bevafo er-xotinlar esa oilani halokatga olib boradi.

⁷ X.Бобоев, С.Ҳасанов. Берунийнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари.// “Ҳаёт ва қонун” журнали. 1996 йил, 3-сон.

Ibn Sino oilada to'g'ri tarbiyani olib borish, oila baxtining muhim asosi deb hisoblaydi. Uning fikricha, oilada otaning tabiatan yumshoq bo'lishi bola tabiatini buzadi. Oilada bosh tarbiyachi otadir va otaning qattiqqo'l bo'lishi bolalar tarbiyasida muhimdir, chunki ota katta ta'sir kuchiga egadir. Muallif mazkur asarning "Ayollarning yaxshi sifatleri" bo'limida onalarning oilada bosiq, dono, halol va kamtar bo'lishlari hamda bola tarbiyasida otaga eng yaqin ko'makdosh bo'la olishlari oila mustahkamligini saqlashda katta yordam berishini ta'kidlaydi.

Allomaning "Tib qonunlari" kitobida esa bola tarbiyasidagi onaning vazifalari alohida ko'rsatib berilgan. Bola kamolotida onaning mumkin qadar sipo, vazmin va bosiq bo'lishi kerakligi, undagi g'azablanish, qayg'urish, qo'rqish kabi ruhiy kechinmalar bolaga zarar keltirishi ta'kidlangan.

Ibn Sino oila boshlig'i oldiga qator talablarni qo'yadi. Oila boshlig'i, deb yozadi u, ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o'zlashtirmog'i lozim. Agar oila boshlig'i tajribasiz bo'lsa, u o'z a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir oqibat u yaxshi ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo'shnilarga, mahalla-ko'yga ham yomon ta'sir qilishi mumkin. Oilada bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeidan qat'i nazar, ularning birlamchi vazifasidir. Donishmand mehnat tarbiyasi borasida fikr yuritar ekan, jumladan quyidagilarni ta'kidlaydi:

Har bir bolani biror hunarga o'rgatmoq shart, yosh yigit biron hunarni o'rgansa, uni hayotda tatbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta'minlaydigan bo'lsagina, otasi uni uylantirib qo'ymog'i lozim, deydi. Demak, allomaning oila qurish uchun zarur ijtimoiy va iqtisodiy yetuklik haqidagi fikrlari, ayniqsa yosh oila va oila quruvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, oilaning mustahkamligi va baxtli bo'lishi aynan oila quruvchilarning ham ijtimoiy, ham iqtisodiy jihatdan yetukliklariga va ko'proq, yigitning oila qurishga tayyorgarligiga bog'liqdir.

O'ziga xos tafakkur sohibi bo'lgan, so'z mulkining sultoni, buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiyning turmush madaniyati, odob-axloq, sevgi-muhabbat borasidagi qarashlari bu borada alohida o'rin tutadi. Alloma o'zining "Mahbub-ul qulub" (ya'ni "Qalblarning mahbubasi" asarida biz uchun qimmatli bo'lgan o'gitlarini bayon etib, turmush va oilaviy hayotdagi turli vaziyatlardan chiqishga imkon beruvchi fazilatlar va ularni tarbiyalash masalalariga e'tibor qaratadi va ayol kishining oilada tutgan o'rni xususida, jumladan shunday deydi:

Yaxshi xotin – oilaning davlati va baxti. Uyning ozodaligi, uy egasining xotirjam va osoyishtaligi undan, husnli bo'lsa, ko'ngil yozig'i, xushmuomala bo'lsa, jon ozig'idir. Oqila bo'lsa, ro'zg'orda tartib-intizom bo'ladi, asbob-anjomlar saranjom turadi. Kishi bu kabi jufti halol bilan qovushsa, agar bunday baxtga erishsa,

g'am va kulfatda sirdoshga, oshkor va pinhoniyl dard-alamda hamnafas tan mahramiga ega bo'ladi. Turmushda boshingga har qanday jafo tushsa, hamdarding u, teskari aylanuvchi falakdan har balo kelsa, ko'makdoshing u. Ko'nglingga g'am yuzlansa, u hamrox, badaningda xastalik va zaiflik kelsa, uning ham joni halak, ammo xudo ko'rsatmasin, nomuvofiq xotin uchrasa, o'z uyingda halokatli illat paydo bo'ladi. U beandisha, shallaqlari bo'lsa, ko'ngil undan ozor chekadi va yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azob chekadi. Tili achchiq bo'lsa, barchaning dilini yaralaydi, pokiza bo'lmasa, eriga yuzi qoralik keltiradi.

Sharq xalqlari tarixi va madaniyatiga, umuman, ta'lim-tarbiyaga oid o'nlab asarlar yozgan ma'rifatchi olim Rizouddin ibn Faxruddin o'zining "Oila" asarida ayollar xususida shunday fikrlarni bayon qiladi:

"Oilaning asl ustuni – xotindur. Zero, erkaklar xulqu tarbiya xususida xotindan boshqa hech bir kimsaga bo'ysunmaslar. Xatto, buyuk maktablarda oliy fikrli odamlar huzurida ilm oluvchilar ham onalaridan olgan tarbiyalari bilan yasharlar va bu tarbiyani so'nggi kunlariga qadar saqlarlar. Shu sababdan ham faylasuflardan biri: – insonlar har vaqt xotinlar istagani kabi bo'lajaklar, agarda buyuk va fazilatli odamlarga ehtiyojingga bo'lsa, xotunlarga buyuklik va fazilat o'rgatingiz, - demishdir.

Tarbiyali xotin ota-onasini, er hamda bolasini, butun oila xulqini, oilaga munosabatli bo'lgan do'stu qo'shnilarini, xodimu xodimalarini tarbiya-yu, husnu xulqi bilan mamnun qilur. O'zi ham baxtli o'laroq umr surur. Ammo tarbiyasiz xotin buning aksini qilib, ota-onasini, eru bolasini el masxarasiga qoldirur. O'zi ham baxtsiz o'laroq yashar, bolalarini tarbiyasiz qoldirib, umrlarini barbod qilur. Natijada, qizlik va onalik kabi dunyo va oxirat ne'matlaridan ham mahrum bo'lur.

Bir inson naqadar boyu, naqadar martaba sohibi bo'lsa-da, uning tarbiyali xotini bo'lmasa, u baxtli emas. Zero, baxt oilasi ichida rohatli umr ko'rmakdan iborat bo'lib, oila ichida rohat ko'rmagan inson oila tashqarisida ham rohat ko'ra olmas. Shu sababdan ham xotindarning tarbiyali bo'lishlari zarur va buning foydasi ham butun millatga mansub bo'lur".

Darhaqiqat, oila bizning xalqimiz hayotida muqaddas ma'naviy qo'rg'on darajasiga ko'tarilgan. Biror bir yozuvchi yoki adib yo'qki, bu tushunchaga to'xtab o'tmagan bo'lsin, biror bir shoir yo'qki, oila haqida ash'or bitmagan bo'lsin. Jumladan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilik", Kaykovus ibn Iskandarning "Qobusnoma", Alisher Navoiyning "Mahbubul qulub", "Arba'in", Rizouddin ibn Faxruddinning "Oila", Abdurauf Fitratning "Oila yoki oila boshqarish tartiblari", Mahmudxo'ja Behbudiyning "Hifzi sihati oila" (Oila sog'ligini muhofaza qilish),

Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” kabi asarlari va boshqa ko‘plab badiiy, ilmiy adabiyotlar bu borada biz uchun bebaho ma’naviyat xazinasidir.

O‘zbek pedagogikasining rivojiga katta hissa qo‘shgan, ma’rifatparvar yozuvchi Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida shaxs, axloq-odob, oila munosabatlari haqida, jumladan quyidagicha fikr yuritadi:

“Axloq, bu – xulqlar majmui. Xulq esa, ezgulik yoxud razillikning muayyan bir insonda namoyon bo‘lish shakli. Binobarin, har bir xulq ezgulik va olijanoblikning yoki razillik va badbinlikning timsoli. Shu jihatdan ular yaxshi va yomonga bo‘linadi. Lekin bular kishida o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Ularning shakllanishi uchun ma’lum bir sharoit, tarbiya kerak. Kishilar tug‘ilishidan yomon bo‘lib tug‘ilmaydilar. Ularni muayyan sharoit yomon qiladi. Demak, hamma narsa tarbiyaga bog‘liq. Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir.”⁸

Avloniy tarbiya doirasini keng tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo‘ymaydi. “Sog‘ tanda sog‘lom aql” degan hikmatning bejiz emasligini yaxshi biladi. Gapni, birinchi navbatda, bolaning sog‘ligi haqida qayg‘urish lozimligidan boshlaydi. Badanning salomat, quvvatli bo‘lmog‘i insonga eng kerakli narsadir. Chunki o‘qimoq, o‘rganmoq va o‘rgatmoq uchun insonga kuchli, baquvvat va sog‘lom jasad lozimdur. Taniqli adabiyotshunos Abdurauf Fitrat o‘zining “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” nomli asarida oila, oila qurish va uni boshqarish, oilada farzand tarbiyasi bilan bog‘liq masalalar yuzasidan qimmatli fikrlarni bildiradi. Abdurauf Fitratning ushbu asarida oila – bir necha odamlardan iborat jamoa deb atalgan. Oilaning tinchligi va taraqqiyoti mamlakat taraqqiyotining asosini tashkil etishini muallif quyidagicha ta’kidlaydi:

“Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog‘liq. Tinchlik va totuvlik esa shu millatning intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli intizom va tarbiyaga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo‘ladi”⁹.

Farzandning to‘g‘ri tarbiya topishi, uning har tomonlama sog‘lom o‘sishi, jismonan va ma’nan kamolga yetishida ota-onaning vazifasi, burchi alohida o‘rin tutadi. Fitratning fikricha, ota-ona o‘z farzandining tarbiyasi bilan jiddiy shug‘ullanishi kerak, ammo farzand tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan ota-onaning o‘zlari avvalo, tarbiya ko‘rgan, farzand tarbiyasi haqida muayyan bilimga ega bo‘lishlari kerak, ularning har ikkisi o‘z vazifasini, ota-onalik burchini mukammal

⁸ Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent. Akademnashr. 2021.- 13 b.

⁹ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. – Т.: “Маънавият”, 2006. 215-б. 8ўша асар. 216-б.

ado etishlari, toki ular “Farzandni jisman, aqlan va axloqan kamolga yetishtirib, hayot maydoniga kuchli, aqlli va yaxshi axloq bilan chiqarishi zarur”¹⁰.

XULOSA

Yuqoridagi mulohazalardan ma’lum bo’ladiki, oila va undagi farzandlar tarbiyasi tushunchasi insoniyat uchun muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki har bir inson o’z ota-onasi bag’rida ko’z ochib dunyoga keladi va ularning ta’sirida atrof-olamni idrok etib, til chiqaradi va muomalani o’rganadi. Shunday ekan, er-xotin munosabatlari farzand dunyoga kelishi bilan yanada muhim va mas’uliyatli pog’onaga ko’tariladi. Endi ular bir-birlariga emas, balki bolalarga shaxsan namuna va ibrat bo’lishlari kerak, ya’ni ularda burch tushunchasi paydo bo’ladi.

Oilada o’g’il bola otadan ko’rganlarini, qiz bola esa onadan ko’rganlarini o’zida mujassam eta boradi. Demak, ota-onaning shaxsiy sifatleri, ularning moddiy va ma’naviy olami asta-sekin farzandlarga ko’chadi. Bundan tashqari, farzandga ota-ona jismi va ruhidagi sifatlarning bir qismi irsiy holda ham o’tgan bo’ladi. Har bir yoshga, avvalo oilasidagi, ota-ona, aka-uka, opa-singillar o’rtasidagi o’zaro muomala madaniyati kuchli ta’sir ko’rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida: PF–158-son Farmon. – Toshkent, 2023.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
4. Avesto / Tarj. A. Mahkam. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
5. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
6. Beruniy, Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 2022.
7. Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari (tanlangan qismlar). – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2021.
8. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
9. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Akademnashr, 2021.
10. Fitrat, Abdurauf. Tanlangan asarlar. IV jild. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006.
11. Hamidov H. "Shohnoma"ning shuhrati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.

---

¹⁰ Ўша асар

12. Xayrullayev M. Farobiy va uning falsafiy risolalari. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2018.
13. Boboyev H., Hasanov S. Beruniyning siyosiy-huquqiy qarashlari // *Hayot va qonun.* – 1996. – №3.
14. Musurmonova O. Oila ma’naviyati va tarbiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
15. Rasulov A. Sharq mutafakkirlari merosida oila va tarbiya masalalari // *Pedagogik mahorat.* – 2023. – №4.
16. Ibragimova D.R. Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asaridagi ma’naviy-axloqiy qarashlarni yosh avlodga singdirish omillari // *Science and Education.* – 2021. – №5.